

UYGUR ON İKİ MAKAMI VE EDEBİYATI

Doç. Dr. Alimcan İNAYET*

ÖZET

Uygur Türklerinin Türk kültürüne armağan ettiği önemli eserlerinden biri de, Uygur On İki Makamı'dır. Uygur Türkçesi'nde "mukam" olarak telaffuz edilen "makam" sözcüğü Arapça kökenli olup, "yer", "mevki", "derece" anlamlarının yanı sıra müzikte sistemleştirilmiş bir bütün müzik eserini ifade eder. Uygur On İki Makam'ı sadece "on iki" ile sınırlı değildir. Makamlar geçmişte zaman zaman çoğalma ve azalma sürecinden geçmiştir. Ama Uygur Türkleri makam sayısının azalmasına veya çoğalmasına bakılmaksızın onu formel sayı olan "on iki" ile ifade etmişlerdir. On iki Makam, başta Ali Şir Nevai olmak üzere Lütü, Fuzuli gibi şairlerin şiirleriyle, "Garip ile Senem", "Tahir ile Zühre", "Yusuf-Ahmed" gibi halk destanlarıyla, halk şarkıları ve halk danslarıyla organik bir bütünlük oluşturmaktadır. Bu bakımdan, On İki Makam, klasik edebiyat ve halk edebiyatı ile de yakından ilgilidir. Bu yazıda On İki Makam'ı tanıtmakla birlikte onun edebiyat ile olan ilgisi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uygur, on iki makam, müzik.

UYGUR ON İKİ MAKAMI AND LITERATURE

ABSTRACT

One of important contributions of Uighur Turks, which enrich Turkish culture, is Uygur On İki Makamı. The word 'makam', which is pronounced as 'mukam' in Uighur Turkish, is of Arabic origin and means 'place', 'position' and 'degree'. as a musicological term it means also a systemic music part. Uygur On İki Makam isn't restricted by 'twelve (on iki)'. In the past, the number of 'makam' some times increased, some times decreased. But Uighur Turks didn't regard this increasing or decreasing progress and kept the 'formel' number of twelve in use. On İki Makam forms an organic integrity with the poetry first of all of Ali Şir Nevai, also Lütü and Fuzuli, with folk epic like 'Garip ile Senem', 'Tahir ile Zühre' or 'Yusuf-Ahmed' and with folk songs and dances. From this point of view is On İki Makam closely related to classic and folk literature. In this paper we would like to introduce On İki Makam and discuss its relation to literature.

Key words: Uighur, On İki Makam, Music.

Uygur Türklerinin Türk kültürüne armağan ettiği önemli eserlerinden biri de, Uygur On İki Makamı'dır. Kutsal Doğu Türkistan topraklarının ruhu da diyebileceğimiz On İki Makam, Uygur Türklerinin duygularını, yani yaşam sevinçlerini, üzüntülerini, haksızlık ve zulüm karşısındaki gazap ve nefretlerini, geleceğe olan inanç ve umutlarını yansıtmaktadır. Başta Ali Şir Nevai olmak üzere Lütü, Fuzuli gibi şairlerin şiirleriyle, "Garip ile Senem", "Yusuf-Ahmed" gibi halk destanlarıyla, halk şarkıları ve halk danslarıyla organik bir bütünlük oluşturan On İki Makam, klasik edebiyat ve halk edebiyatı ile de yakından ilgilidir. Dolayısıyla bu yazıda On İki

* Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi.

Makam'ı tanıtmakla birlikte onun edebiyat ile olan ilgisini ele alacağız..

1. 0. "Makam".

Uygur Türkçesi'nde "mukam" olarak telaffuz edilen "makam" sözcüğü Arapça kökenli olup, "yer", "mevki", "derece" anlamlarının yanı sıra müzikte sistemleştirilmiş bir bütün müzik eserini ifade eder. Büyük Larousse'te "makam" sözcüğü "Türk müziğinde en az bir dörtlüyle bir beşlinin birleşmesinden doğan bir dizisi ve bu dizideki seslerin kullanım düzenini belirleyen bir "seyr"i olan anlatım sistemlerinden her biri" olarak açıklanmıştır¹. "Türkçe Sözlük'te "makam" sözcüğü müzikle ilgili olarak "Türk müziğinde bir dizinin işleniş biçimine verilen ad"² şeklinde izah edilmiştir. Uygur Türkleri arasındaki "makam" ise belirli düzen ve kurallar içerisinde sistemleştirilmiş büyük hacimli musiki eserler için kullanılmaktadır. Makamlar sadece Uygur Türkleri arasında değil, Anadolu Türkleri arasında, Arap ve Farslar arasında da bulunmaktadır. Ancak kendilerine özgü kültürel, bölgesel ve yerel özellikleriyle bunlar birbirlerinden farklılık arz ederler.

1. 1. "On İki"

Uygur makamlarına neden "On İki Makam" dendiği hususunda değişik tartışmalar yaşanmıştır. Mesela, Uygur bilim adamı Abduşükür Muhammed Emin, "On İki Makam" terimindeki "on iki" sayısının astronomideki "on iki burç"a dayandığı fikrini kabul etmezken, folklorist Abdukerim Rahman söz konusu görüşü desteklemektedir. Ona göre, buradaki "on iki", uzun tarihi süreçte formel nitelik kazanmış sayıdır. Çünkü Uygur On İki Makam'ı sadece "on iki" ile sınırlı değildir. Makamlar geçmişte zaman zaman çoğalma ve azalma sürecinden geçmiştir. Ama Uygur Türkleri makam sayısının azalmasına veya çoğalmasına bakılmaksızın onu formel sayı olan "on iki" ile ifade etmişlerdir. "Kumul On İki Makam'ı", "İli On İki Makam'ı", "Dolan On İki Makam'ı" terimlerindeki "on iki" de formel sayıdan başka bir şey değildir. Bunların dışında da dünyada melodiler on iki'ye bölünmektedir. Dolayısıyla Uygur makamlarının on iki'ye bölünmesi de böyle bir kurala dayandırılabilir³. Anlaşıldığı gibi, Uygur bilim adamları arasında "on iki" sayısı ile ilgili henüz kesin ve net bir anlaşma sağlanmış değildir.

1. 2. "On İki Makam"

¹ *Büyük Larousse*, , Gelişim Yayınları, İstanbul 1986, c. 13, s. 7686.

² *Türkçe Sözlük*, TDK., s. 980.

³ Abdukerim Rahman, "On İki Mukam Tetkikatiğe Dair Bezi Mesililer Toğrisida", *Medeniyet İzliridin Tuğulğan Heslar*, Şincang Helk Neşriyatı, Urumçi 1993, ss. 51-53.

Uygur On İki Makamı'nın kendine özgü terminolojisi vardır. Terimlerin büyük bir kısmı Arap ve Farsça kökenli kelimelerden gelmez. Bazı terimler, sözcüklerin bozulmuş veya değiştirilmiş biçiminden oluşturulmuştur. Mesela, "Rak Makamı" terimindeki "rak" sözcüğü, "kurtuluş" anlamına gelen "reha" sözcüğünün değiştirilmiş şekli olduğu anlaşılmaktadır. "Çebbayat", "Muşavirek" terimleri de bu türdür. Bu terimlerin kökeni ayrı bir araştırmanın konusudur. Bunları burada tartışmayacağız. Makam terimleri uzun tarihi süreçte yeni anlamlar kazanarak sabitleşmiş ve kalıplaşmıştır. Uygur On İki Makamı'nın adları şöyledir:

1.2.1. Rak Makamı

Bu makamın asıl adı "rahavi" ⁴ dir. Rak, bu sözcüğün değiştirilmiş biçimidir. "Rahavi" teriminin kökü ise "kurtulma" anlamında gelen "rehâ" veya "rehâyî" sözcükleri olmalıdır ⁵. Rak Makamı, 23 nağmeden oluşmuştur. Bu makamın şafak söküp güneş yükselene kadar olan zaman diliminde icra edildiği bilinmektedir ⁶.

1.2.2. Çebbayat Makamı

Bu makamın eski adı "Hüseyni"dir. "Hüseyni" terimi ise Anadolu sahasında da bilinen bir terimdir. Farsça kökenli "çebbayat/çebbiyat" teriminin hangi terkiplerden oluştuğu Uygur Türkçesiyle ilgili sözlüklerde gösterilmemiştir. Çebbayat Makamı'nın şafak sökerken icra edildiği biliniyor ⁷. Bu makamda 23 nağme ve 251 mısralı güfte bulunmaktadır. Çoñ Neğme(Büyük Nağme) kısmında 12 ezgi ve 137 mısralı güfte; destan kısmında 8 ezgi ve 76 mısralı güfte; meşrep kısmında 3 ezgi ve 38 mısralı güfte yer almıştır ⁸.

1.2.3. Müşavirek Makamı

Bu makamın asıl adı "Rast Makamı"dır. Bu makam Anadolu sahasında da aynı terimle bilinir. "Müşavirek" terimi Uygur Türkçesiyle ilgili sözlüklerde Arapça ve Farsça terkipten oluşan bir

⁴ Abdurehim Ötkür, "On İki Mukamğa Dair Bezi Mesililer Hekâde Mulahiziler" (On İki Makam'la İlgili Bazı Meseleler Hakkında Yorumlar), *Heziniler Bosuğısında* (Hazineler Eşiğinde), Şincang Helk Neşriyatı, Urumçi 1996, s. 276; Mehemmet Zunun, Abdükerim Rahman, *Uygur Helk Eğiz Edibiyyatnıng Asasliri* (Uygur Halk Sözlü Edebiyatının Temelleri), Şincang Helk Neşriyatı, Urumçi 1982, s. 252.

⁵ Ali Nazîmâ, Faik Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lügati*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2002, s. 431.

⁶ Mehemmet Zunun, Abdükerim Rahman, age., s. 252.

⁷ Mehemmet Zunun, Abdükerim Rahman, age., s. 253.

⁸ *Uygur Tilining İzahlık Luğiti* (Uygur Dilinin Açıklamalı Sözlüğü), Şincang Helk Neşriyatı, Urumçi 1999, s. 425.

terim olarak gösterilmektedir⁹. Bu makamın tam öğle vaktinde icra edildiği kaydedilmiştir¹⁰. Müşavirek makamında toplam 31 nağme ve 363 mısralı güfte bulunmaktadır. Çoñ Neğme(Büyük nağme) kısmında 17 ezgi ve 216 mısralı güfte; 4 destandan oluşan kısmında 8 ezgi ve 84 mısralı güfte; 6 meşrepten oluşan kısmında 6 ezgi ve 63 mısralı güfte yer almıştır¹¹.

1.2.4. Çehargah Makamı

“Çarigah”, “çargah”, şeklinde de telaffuz edilen bu makamın asıl adı “hicaz”dır. Bu makamın gece yarısında icra edildiği bilinmektedir¹². Çehargah Makamı, 18 nağmeden oluşmuştur.

1.2.5. Pencigah Makamı

Bu makamın eski adı “büzürg”dür. “Büzürg” sözcüğü “büyük”, “ulu” anlamındadır. Farsça kökenli “Pencigah” sözcüğü “beş” anlamındaki “penc” ile “vakit” anlamındaki “gah”tan oluşmaktadır. O halde, “beş vakit” anlamına gelen “pencigah” ile söz konusu makam arasındaki ilişki ne olabilir?. Bunu açıklamak kolay değildir. Pencigah Makamı’nın öğle yemeğinden sonra icra edildiği bilinmektedir¹³. Pencigah Makamı’nda toplam 25 nağme ve 240 mısralı güfte bulunmaktadır. Çoñ Neğme(Büyük Nağme) kısmında 174 mısralı güfte; 3 destandan oluşan kısmında 6 ezgi ve 24 mısralı güfte; 5 meşrepten oluşan kısmında 5 ezgi ve 42 mısralı güfte yer almıştır¹⁴.

1.2.6. Özhal Makamı

“Uzhal”, “Öz hal” şeklinde de telaffuz edilen bu makamın eski adının “Köcek Makamı” olduğu ifade edilse de, kaynaklarda “köcek” sözcüğünün kökeniyle ilgili bir açıklama bulunmamaktadır. Mehemmet Zunun ve Abdurkerim Rahman, “köcek” sözcüğünün “mütevazi”, “alçak gönüllü” anlamına geldiğini ifade etmişlerdir¹⁵. Bu makamın muştluk vaktinde okunduğu bilinir¹⁶. Özhal Makamı 29 nağmeden oluşmuştur.

1.2.7. Acem Makamı

⁹ Uygur Tiliğa Çetin Kirgen Sözlerning İzahlık Luğiti, Şincang Helk Neşriyatı, Urumçi 2001, s. 559.

¹⁰ Mehemmet Zunun, Abdurkerim Rahman, age., s. 254.

¹¹ Uygur Tilining İzahlık Luğiti, s. 1058.

¹² Mehemmet Zunun, Abdurkerim Rahman, age., s. 254.

¹³ Mehemmet Zunun, Abdurkerim Rahman, age., s. 254.

¹⁴ Uygur Tilining İzahlık Luğiti, s. 209.

¹⁵ Mehemmet Zunun, Abdurkerim Rahman, age., s. 254.

¹⁶ Mehemmet Zunun, Abdurkerim Rahman, age., s. 254.

Bu makamın adı Anadolu sahasında “Acemaşiran” olarak bilinmektedir. Acem Makamı 17 nağmeden oluşmaktadır.

1.2.8. Uşşak makamı

Bu makam, Anadolu sahasında da “Uşşak Makamı” olarak bilinir. Uygur Türkçesi’nde “uşşak” teriminin “oşşak” ya da “oşak” şeklinde de telaffuz edildiği görülmektedir¹⁷. Bu makamın akşam güneş batmak üzereyken icra edildiği ifade edilmiştir¹⁸. Uşşak makamı 23 nağmeden oluşmaktadır. Çoñ Neğme(Büyük nağme) kısmında 14 ezgi ve 90 mısralı güfte; 3 destandan oluşan kısmında 6 ezgi ve 50 mısralı güfte; 3 meşrepten oluşan kısımdan 3 ezgi ve 46 mısralı güfte yer almaktadır¹⁹.

1.2.9. Bayat makamı

Bu makam Anadolu sahasında “bayatı” olarak bilinmektedir. Bu terim Oğuzların bir boyu olan “Bayat”tan gelmedir²⁰. Mehemmet Zunun ve Abdükerim Rahman, “Bayat Makamı”nın tanyeri ağarırken icra edildiğini kaydetmektedir²¹. Bayat Makamı 19 nağmeden oluşmuştur.

1.2.10. Neva makamı

Bu makam Anadolu sahasında da aynı terimle ifade edilmektedir. Sabah vaktinde icra edildiği bilinen Neva Makamı’nda toplam 20 nağme ve 209 mısralı güfte bulunmaktadır. Çoñ Neğme(Büyük Nağme) kısmında 10 ezgi ve 100 mısralı güfte; 3 destandan oluşan kısmında 6 ezgi ve 56 mısralı güfte; 2 meşrepten ibaret kısmında 2 ezgi ve 44 mısralı güfte yer almıştır²².

1.2.11. Segah Makamı

Bu makam Anadolu sahasında “segâh makamı” olarak bilinmektedir. Ancak Uygur Segah Makamı ile Anadolu sahasındaki Segah Makamı’nın içeriğinin aynı olup olmadığı tartışılır. Bu makamın ikindiden sonra icra edildiği kaydedilmiştir²³. Segah Makamı’nda 6 nağme ve 72 mısralı güfte bulunmaktadır²⁴.

¹⁷ *Uygur Tilining İzahlık Luğiti*, s. 1180; Mehemmet Zunun, Abdükerim Rahman, age., s. 255.

¹⁸ Mehemmet Zunun, Abdükerim Rahman, age., s. 255.

¹⁹ *Uygur Tilining İzahlık Luğiti*, s. 1180.

²⁰ Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Sözlük*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2004, s. 192.

²¹ Mehemmet Zunun, Abdükerim Rahman, age., s. 256.

²² *Uygur Tilining İzahlık Luğiti*, s. 1100.

²³ Mehemmet Zunun, Abdükerim Rahman, age., s. 256.

²⁴ *Uygur Tilining İzahlık Luğiti*, s. 671.

1.2.12. Irak Makamı

Bu makamın güneş yükselirken icra edildiği bilinir²⁵. Irak Makamı'nda toplam 8 nağme ve 102 mısralı güfte bulunmaktadır. Çoñ Neğme(Büyük Nağme) kısmında 5 ezgi ve 76 mısralı güfte; 3 meşrepten oluşan kısmında 3 ezgi ve 26 mısralı güfte yer almıştır²⁶.

Uygur On İki Makamı'nın yukarıda gösterdiğimiz sırası hemen hemen sabittir. Ancak bazı araştırmacılar üçüncü makam olan Muşavirek'i on birinci makam, on birinci makam olan Segah'ı üçüncü makam olarak göstermektedirler²⁷. Bunun sebeplerinin araştırılması gerekmektedir. Çünkü Uygur On İki Makamı gibi klasikleşmiş bir eserde, bu tür keyfi değiştirmeler mükemmeliyete zarar verir.

1.3. "On İki Makam"ın Bölümleri

Uygur On İki Makamı'nın her biri "Çong Neğme"(Büyük Nağme), "Dastan"(Destan), "Meşrep" olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

"Çong Neğme"(Büyük Nağme) kısmında 9-10 tane şarkı vardır. Bu şarkılar, genellikle, lirik şarkılardır.

"Dastan" kısmında 3 ile 6 arasında değişen sayılarda şarkı vardır. Bu şarkılar tahkiye niteliklidir, yani "Ferhat ile Şirin", "Garip ile Senem" gibi halk destanlarından alınan parçalardır. Her şarkıdan sonra bir mergul gelir. "Mergul" terimi Arapçadır. Makam müziğinde bir ezgiden diğer ezgiye geçerken çalınan geçiş melodisidir. Bu normalde güftesiz çalınır²⁸.

"Meşrep" kısmında 3 ile 6 arasında değişen sayılarda şarkı bulunmaktadır. Bu kısımda yer alan şarkılar, genellikle, dans havası olan oynak şarkılardır. Önce yavaş başlar, gittikçe coşku artar ve sonunda zirveye ulaşır.

Bunlardan "Çong Neğme"(Büyük nağme) kendi içerisinde yine "teze", "selike", "tekit", "nushe", "cula", "senem", "peşru" gibi kısımlara ayrılır²⁹. "Teze" terimiyle karmaşık melodiler ifade edilmiş olup, bu melodiyle şairlerin gazelleri okunmaktadır. "Selike" teriminin kökeni Arapça olup "kabiliyet, tarz, üslup" anlamlarını ifade etmektedir³⁰. "Selike" "kendi içerisinde yine "Çong Selike"(büyük selike), "Kıçık Selike"(Küçük selike) diye ikiye ayrılır. Bu ikisinin ritmi farklı olup, "Çong Selike"yle halk şiirleri, "Kıçık Selike"yle şairlerin gazelleri okunmaktadır. "Tekit" selikeyi destana

²⁵ Mehemmet Zunun, Abdükerim Rahman, age., s. 255.

²⁶ *Uygur Tilining İzahlık Luğiti*, s. 1320.

²⁷ Abdureup Teklimakaniy, *Esliyye Yeziliři Bilen Uygur On İkki Mukamu Tekstliri* (Asıl Yazılışıyla Uygur On İki Makam Metinleri), Milletler Neşriyatı, Pekin 2005.

²⁸ *Uygur Tiliğa Çetin Kirgen Sözlerning İzahlık Luğiti*, s. 527.

²⁹ Mehemmet Zunun, Abdükerim Rahman, age., ss. 259-260.

³⁰ *Uygur Tiliğa Çetin Kirgen Sözlerning İzahlık Luğiti*, s. 321.

bağlayan geçiş melodisidir. “Nushe”, “cula”, “senem” ve “peşru” da Çong Neğme içindeki değişik melodilerdir.

1.4. “On İki Makam”ın Kökeni

Uygur On İki Makam’ının kökeni hakkında bugüne kadar çeşitli görüşler ileri sürülmüştür ve bu konu hâlâ tartışılmaktadır. “Makam” sözcüğü ve makamla ilgili oluşan terminolojinin genellikle Arapça olması, On İki Makam’ın Arap kültüründen geldiğini düşündürür. Ancak konuyla ilgili uzmanlar Arap makamları ile Uygur makamları arasında büyük fark olduğunu, dolayısıyla Uygur makamlarının kökeninin Arap kültürüne dayandırılmayacağını ifade etmektedirler. Bazı araştırmacılar, Uygur makamlarının Uygur Türklerinin yarattığı orijinal eser olduğunu kuvvetle vurgularlar. Bu görüşü savunan araştırmacılara göre, Uygur makamlarının kökeni M.S. 5-6. yüzyıllara, hatta daha eskilere kadar gider. Çin tarih kaynakları bu konuda önemli deliller sunar. Çin kayıtlarında, Batı Han döneminde Batı Bölgesine elçi olarak gönderilen Zhang Qian(Cang Çian), Çin’e dönüşünde Hu(Uygur)ların iki makamını ve çalınış yöntemini götürdüğü, Kuçar, Kaşgar ve İdikut gibi bölgelerin orkestraları olup, bunların Çin’e gidip konserler verdikleri, bu orkestraların 15 çeşit çalgı aletinin olduğu, 6. yüzyılda Kuçarlı müzik ustası Sucup’un on iki melodiyi Çin’e götürdüğü hakkında kayıtlar bulunmaktadır³¹.

Bizce, bu kayıtlar, Uygur On İki Makamı’nın Uygurlar arasında oluştuğunu göstermez, sadece bu makamların oluşması için gerekli uygun zeminin bulunduğunu gösterir. Son yıllarda Uygur On İki Makam’ının kökeniyle ilgili başka bir görüş ortaya atılmıştır ki, buna göre, On İki Makam’ı yaratan etnik grup Dolanlardır. Kaynaklarda Dolo ya da Dolonfit diye adlandırılan bu kabile, bugünkü Yeken nehri boyunca güneyden kuzeye doğru Mekt ve Maralveşi ilçesi, sonra Tarım nehri boyunca batıdan doğuya doğru Aksu’ya bağlı Avat, Karatal, Şayar, hatta Kuçar’ın güney bölgelerinde yaşamışlardır. Bunlar Çin tarih kaynaklarında eski Uygur kabilelerinden biri olarak gösterilmektedir³². “Dolan” etnonomi M.S. 480’lı yıllarda tahta oturan Cücen hanı Dolon’un isminden gelmektedir. Dolon’a tabi olan kabileler dağılınca Yüksek Arabalılar, yani Kanglılar’ın Börkli kabilesi de ayrılmış, bunlar daha sonra “Dolonlular”(Dolanlıklar) diye adlandırılmıştır. “Dolon” sözcüğü

³¹ Bkz. Muhammet Zunun- Abdükerim Rahman, *Uygur Helk Eğiz Edebiyatining Asasiri*, Şincang Helk Neşriyatı, Urumçi 1982, ss. 275-277; Abliz Muhammet Sayrami, Süy, *Tang Sulaliride Ökten Meşhur Uygur Tarihiy Şehisler*, Şincang Helk Neşriyatı, Urumçi 1999, s. 185.

³² Abdükerim Rahman, *Medeniyet İzliridin Tuğulğan Heslar*, Şincang Helk Neşriyatı, Urumçi 1993, s. 47-48.

fonetik değişme uğrayarak “Dolan” biçiminde telaffuz edilmeye başlamıştır³³. Uygur On İki Makamı’nın kökeniyle ilgili, Abdurrahim Ötkür’ün tespitleri çok ilgi çekicidir. O Farabi’nin Arap medeniyeti ve müziğine yaptığı katkılardan bahsettikten sonra, İbn-i Sina’nın mevcut ezgi ve melodileri on iki temel şekilde toplamayı teşebbüs ettiğini, 13. yüzyılda bu temel ezgilerin her birinin birer makam olarak adlandırıldığını ifade etmiştir. O dönemde on iki makamın adları şöyle olmuştur: Uşak, Nava, Rust, Zengola, Irak, Abu, Rahavi, Buzruk, Selik, Hizacı, Zirefkend, Höseyni³⁴. Bunlardan Uşak, Nava, Rast, Irak, Rahavi, Buzruk, Hicaz, Hüseyni makamları Uygur On İki Makamı’nda da bulunmaktadır. Bu durum, ilk bakışta, Uygur On İki Makamı’nın Arap müziğinden kaynaklandığını düşündürülebilir. Ancak, Uygur On İki Makamı Uygur milli müziğiyle beslenerek gelişmiş, şekil ve muhteva yönünden farklı özellikler kazanmıştır. Yine de, Uygur On İki Makamı’nın diğer milletlerin müzik kültürüyle olan ilişkisini ve aralarındaki etkileşimi çok boyutlu olarak araştırmadan bu konuda son sözü söylemek doğru değildir. Çünkü bazı makamların Uygur Türklerinin İslamiyet’i kabul etmelerinden önce oluştuğu bilinmektedir. Mesela, 15. yüzyılda Yekende yaşamış ünlü makam ustası Kıdırhan’ın “Çebbayat Makamı”yla okuduğu kaydedilen “Tigışligen Kan” adlı şiirde şöyle denmektedir.

*“Kılıç neyze urulmakta tümenmiñ kembeğel canğa,
Tökülgen lehte kanlarını tigişti bir musulmanğa.
Cahannu ketli etmekke setip kullarını sultanğa,
Diyarımnu harap kıldı, çeçip divarnı heryanğa.
Tavavuz ketliamlardan kömülsekmu bayavanğa,
İğilmeske kesem kılduğ Ereplerdek “Şehdanğa”.
(Kılıç mızrak vurulmakta binlerce yoksul cana,
Dökülen oluk oluk kanları yeğledi bir Müslüman,
Cihanı katletmek için sattı kulları sultana,
Diyarımı harap etti saçıp divarı her yana,
Tavavüz katliamlardan gömülsek de beyabana,
Boyun eğmemeye yemin ettik Araplar gibi*

“şeytana”³⁵

Uygur On İki Makamı 16. yüzyılda şuurlu olarak sistemleştirilmeye başlamıştır. O dönemde, merkezi Yerken’de olan

³³ Muhammet Osman, *Dolan Meşrepliri 1*, Şincang Helk Neşriyatı, Urumçi 1995, ss. 1-4.

³⁴ Abdurehim Ötkür, age., s. 276.

³⁵ “Şehdan” kelimesi muhtemelen yanlış yazılmıştır. Osmanlıca sözlüklerde “şehdhan” şeklinde kaydedilen bir kelime bulunmaktadır ki, anlamı “bal sofrası”dır. Bu yukarıdaki anlam bütünlüğüne uymamaktadır. “Şevhevti aşırı olan kimse” anlamındaki “Şehvan” kelimesi ise şiirin anlam bütünlüğüne biraz daha uygun görülmekte. Biz aktarıırken “şeytan” kelimesini tercih ettik.

Saidiye Hanlığı'nın hükümdarı Sultan Abdureşit Han(1563-1570)'ın teşebbüsü, Amannisa Hanım(1533-1567) ve ünlü müzik ustası Kızırhan'ın önderliğinde halk arasındaki makamçılar organize edilmiş ve On İki Makam müziği ve metinleri derlenip sistemleştirilmeye başlamıştır. Sistemli bir hale getirilen makamlar çeşitli bölgelere yayılmış ve geliştirilmiştir. 19. yüzyılda yaşamış Halim Selim, Setivaldı, Muhemmet Molla gibi makam ustalarının Uygur On İki Makamı'nın geliştirilmesinde büyük katkıları olmuştur. Uygur On İki Makamı'nın günümüze intikalini sağlayan ünlü makam ustası ise Turdi Ahun Aka'dır. Mayıs 1881 yılında Yengisar(Yenihisar) ilçesinde bir müzisyen ailesinde dünyaya gelen Turdi Ahun Aka, on iki yaşından itibaren makam öğrenmeye başlamış, 20 yaşında On İki Makam'ı eksiksiz icra edecek duruma gelmiştir. Kaşgar, Yeken ve Hoten gibi bölgelerde 50 yıl müzisyenlik yapan Turdi Ahun Aka, 1951 ve 1954 yıllarında Urumçi'ye davet edilmiş ve On İki Makam'ı derleme ve düzenleme işine katılmıştır. O, bu eşsiz eserin kayda geçirilerek ölümsüzleşmesini sağladıktan sonra 8 Eylül 1956'da 75 yaşında vefat etmiştir. Bugün Uygur On İki Makam'ı olarak bilinen eser onun icra ettiği makamlardır³⁶.

2. 0. "On İki Makam" ve Klasik Edebiyat

Uygur Türkleri, Anadolu sahasında "Divan Edebiyatı" olarak adlandırılan edebiyata "Klasik Edebiyat" demektedir. Dolayısıyla yazıda "klasik edebiyat" terimi kullanılmıştır. On İki Makam'ın sistemleştirilmesi ve geliştirilmesinde klasik edebiyatın katkısı da büyük olmuştur. Klasik şairlerin (Diva şairlerinin) şiirleri makamların konusunu zenginleştirmiştir. On İki Makam müziğinin ritmi halk şarkılarına nazaran daha karmaşıktır. Bu nedenle, makamlarda klasik şairlerinin şiirleri daha fazla yer almıştır. Klasik şiirler vezin ve ifade ettiği derin fikir yönünden halk şiirlerine nazaran makamlara daha uygundur. Klasik şairlerin şiirleri makam melodilerinin düzenlenmesi ve geliştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Makamlarda güfte olarak kullanılan divan şiirleri de halkın sevdiği şiirlerdir. Ali Şir Nevayi, Molla Bilal gibi halkın sevdiği şairlerin şiirleri On İki Makam içerisinde bolca yer almaktadır. Ayrıca, "Uygur On İki Makam'ı" metninde ve halk nağmelerinin bazı varyantlarında Türkmen şairi Mahtum Kulu'nun öğütlerinin de bulunduğu bilinmektedir³⁷.

On İki Makam metinlerinde, klasik edebiyata ait çok sayıda şiir bulunmaktadır. Prof. Abdükerim Rahman'ın tespitine göre, On İki Makam'da toplam 2689 mısra şiir güfte olarak kullanılmıştır.

³⁶ Muhammet Zunun- Abdükerim Rahman, age., ss. 270-271.

³⁷ Kadir Ekber, "Uluğ Türkmen Şairi - Mahtumkuli", *Bulak*, S. 2, Urumçi 1993, s. 143-144.

Bunların içerisinde Nevai'nin şiirleri 1274 mısra olup, bütün metnin yüzde 48 kısmını teşkil etmektedir. Ona göre, "Rak" makamında 205 mısra(Nevai: 61 mısra), "Çebiyat" makamında 261 mısra(Nevai: 146), "Müşavirek" makamında 357 mısra(Nevai: 186mısra), "Çarigah" makamında 190 mısra(Nevai:98 mısra), "Pencigah" makamında 226 mısra(Nevai:94 mısra), "Özzhal" makamında 248 mısra(Nevai:86 mısra), "Acem" makamında 143 mısra(Nevai: 83 mısra), "Uşak" makamında 256 mısra (Nevai:142 mısra), "Bayat" makamında 196 mısra(Nevai:112 mısra), "Neva" makamında 201 mısra(Nevai: 98 mısra), "Segah" makamında 62 mısra(Nevai: 40 mısra), "Irak" makamında 102 mısra(Nevai: 26 mısra), "Abuçeşme" makamında 228 mısra(Nevai: 102 mısra) şiir bulunmaktadır³⁸.

Bizim Şincang Halk Neşriyatı'nın 1994 yılında yayımladığı "Uygur On İki Mukamı" adlı On İki ciltli kitaptan tespit ettiğimize göre, makamlarda 28 şaire ait toplam 1945 mısra, halk edebiyatına ait 931 mısra şiir bulunmaktadır. 28 şairin ve şiirlerinin makamlardaki dağılımı ise şöyledir:

³⁸ Abdükerim Rahman, *Medeniyet İziridin Tuğulğan Heslar* (Medeniyet İzlerinden Doğan Hisler), Şincang Helk neşriyatı, Urumçi 1993, s. 61-62.

	1 Rak	2 Çebiyat	3 Müşavirek	4 Çarigah	5 Pencegah	6 Uzzal	7 Acem	8 Uşşak	9 Bayat	10 Neva	11 Segah	12 Irak
Abdurahim Nizari (1776-?)		26 mısra	18 mısra		20 mısra				8 mısra	20 mısra		14 mısra
Nevai (1441-1501)	34 mısra	60 mısra	34 mısra	64 mısra		16 mısra	44 mısra	34 mısra	28 mısra	36 mısra	29 mısra	18 mısra
Abid (17.yy.)		8 mısra										
Gumnan (1634-1724)		10 mısra			20 mısra	24 mısra	16 mısra		38 mısra	14 mısra	20 mısra	36 mısra
Hüveyda (?-1780)	8 mısra	8 mısra	6 mısra									
Molla Bilal (1823-1899)		18 mısra	18 mısra		16 mısra		14 mısra		23 mısra			24 mısra
Zelili (1674-1759)	8 mısra	28 mısra			10 mısra	10 mısra			20 mısra		18 mısra	
Meşhuri (18.yy.)		6 mısra										
Meşrep (1641-1711)	60 mısra		20 mısra	34 mısra	26 mısra	14 mısra	8 mısra	24 mısra		10 mısra	18 mısra	
Kelender (18.yy.)	10 mısra		24 mısra		26 mısra		25 mısra					44 mısra
Nöbiti (1692-1750)	8 mısra		6 mısra	38 mısra	20 mısra			50 mısra	16 mısra	7 mısra		
Fuzuli (1498-1556)			4 mısra									
Niyazi (18.yy.)				6 mısra		20 mısra			20 mısra			
Nefisi (1533-1567)					20 mısra							
Seidi (1484-1535)					16 mısra							
Mehzun (18.yy.)					28 mısra	8 mısra						
Kıdırhan (?-1572)					8 mısra		6 mısra					
Reşidi (1520-1569)	10 mısra				10 mısra						8 mısra	10 mısra
Sadayi						36 mısra						
Sekkaki (14.yy.-15.yy.)						8 mısra	30 mısra	26 mısra			24 mısra	

Zuhuri (19.yy.)							8 mısra	6 mısra				
Futuhi (18.yy.)							8 mısra				34 mısra	
Gadayi (15.yy.)								6 mısra				
Lütfi (1366-1465)								42 mısra	27 mısra			10 mısra
Atayi (15.yy.)									12 mısra		10 mısra	12 mısra
Erşi (18.yy.)									20 mısra	10 mısra		20 mısra
Huşhal Geribi (19.yy.)										6 mısra		
Şeyh Seidi (13.yy.)											4 mısra	
TOPLAM	138	164	130	142	220	136	159	188	212	103	165	188

Buradaki sayı farkının sebeplerine gelince, On İki Makam'ı derleme düzenleme aşamasında bazı makam nağmeleri ilave edilmiş, uygun olmayan şiirler çıkartılıp yerine başka şiirler konulmuş, klasik şairlerin şiirlerine özellikle yer verilmiştir. Kime ait olduğu belli olmayan bazı şiirler de vardır. Bunlar "Terme" adıyla verilmiştir. "Uygur On İki Mukamı" adlı kitaptaki kayda göre, Turdi Ahun Aka'nın icra ettiği makam nağmeleri 245 olup, makam metinlerinde 2482 mısra şiir vardır. Ama düzenleme sırasında 320 nağme ve 2990 mısra şiir belirlenmiştir³⁹. Prof. Dr. Abdureop Teklimakaniy, makam metinleriyle ilgili çalışmasında, yukarıdaki tabloda yer almayan Sadıkî, Ayazî, Nesrimî, Fırakî, Hafız Şirazî, Ziyâî, Hafız Harezmi, Hüseyinî, Nizarî, Nakısı, Seyfi Serayî, Babur, Vefâî, Zumurred, Seburî, Salihî gibi şairlerden de bahsetmektedir⁴⁰. Anlaşıyor ki, Uygur On İki Makam nağmeleri ve metinlerindeki değişim süreci hâlâ devam etmektedir.

2. 1. "On İki Makam" ve Halk Edebiyatı

2. 1. 1. "On İki Makam" ve Halk şarkıları

Uygur halk şiirlerinin önemli bir bölümünü teşkil eden halk şarkılarının kendine özgü melodisi vardır. Halk şarkılarını halk şiirinin diğer türlerinden farklı kılan bu özellik halk şarkılarının kendilerine has yapıya sahip olmasına neden olmuştur. Uygur halk şarkılarının şekil bakımından "koşak" ve "beyt" olmak üzere iki temel

³⁹ Uygur On İki Mukamı, 1, Şincang Helk Neşriyatı, Urumçi 1994, s. 3 (Kiriş Söz).

⁴⁰ Abdureop Teklimakaniy, age., ss. 1-25.

şekli bulunmaktadır. Bunlardan başka yine “takmak”(çaçma) adıyla bilinen bir şekli de vardır ki, bu şekil daha çok ikili deyişmelerde kullanılır. Müzik ve dansla organik bir bütünlük oluşturan Uygur halk şarkıları halkın toplumsal yaşamını, arzularını, duygularını ifade etmektedir. Mesela.

*Bu tağlar igiz tağlar,
Gerip yolini bağla.
Gerip ölse kim yığla,
Geripka gerip yığla.*

Bu dağlar yüce dağlar,
Garibin yolunu bağlar.
Garip ölse kim ağlar,
Garibe garip ağlar.

Bazı şarkıların tarihi derinliği bulunmaktadır. Mesela, “Nozugum Şarkısı”, “Sadır Palvan Şarkısı”, “Mayımhan Şarkısı” bunlardandır. Nozugum, Sadır palvan ve Mayımhan tarihte yaşadığı bilinen şahsiyetlerdir. Söz konusu şarkılar bunların hayat maceralarını, trajik akıbetlerini anlatmaktadır.

Uygur halk şarkıları On İki Makam’ın oluşumunu ve gelişimini doğrudan etkilemiş en önemli türlerden biridir. Prof. Abdükerim Rahman “On İki Makam için Uygur halk şarkılarının sonraki dönemlerdeki sistemleştirilmesi ve geliştirilmesi demek mümkündür” ifadesiyle halk şarkılarının On İki Makam üzerindeki etkisini özellikle vurgulamak istemiştir. Gerçekten de On İki Makam metinleri içerisinde halk şarkıları önemli yer teşkil etmektedir. Bunu aşağıdaki tablodan net olarak görmek mümkündür.

	1 Rak	2 Çebi yat	3 Muşav rek	4 Çarig ah	5 Pence gah	6 Uzz al	7 Ace m	8 Uşşa k	9 Bay at	10 Nev a	11 Sega h	On İki Irak
Halk Şarkı ısı	36 mısr a	60 mısr a	14 mısra		34 mısra	44 mısr a	40 mısr a		60 mısr a	52 mısr a	56 mısr a	64 mısra

On İki Makam’ın içine pek çok halk şarkıları sokulmuştur. Mesela, Pencegah Makamı’nın senem kısmındaki şu şarkı halk şarkısıdır:

Egiz-egiz tağ beşida çırak köyidu, Yüce yüce dağ başında
çıra yarıyor,
Çırak emes yarning oti, yürek köyidu. Çıra değil yar ateşi, yürek
yanıyor.

Egiz-egiz tağ beşidin serildim tüzge, Yüce yüce dağ başından
serildim düze,

*Kızılgülning ğunçisidek egildim sizge*⁴¹. Kızıl gülün
goncası gibi eğildim size.

Bazı şarkılar Divanü Lügati't-Türk'teki şiirlerden alınmıştır.
Mesela, Neva Makamı'nın 3. meşrebindeki şarkı şöyledir:

<i>Gül-çeçekler açıldı,</i>	Türlük çeçek yarıldı
<i>Yipek gilem yepildi.</i>	Barçın yadım kerildi
<i>Kuş-kurtlar tirildi,</i>	Kurt kuş kamug tirildi
<i>Söyüneyli, oynaylı.</i>	Bardam kılıp awnalım.

<i>Yigitlerni işlitip,</i>	Yigitlerig işletü
<i>Şahatin meve irğitip,</i>	Yigaç yemiş ırğatu
<i>Kulan, kiyik ovlitip,</i>	Kulan keyik awlatu
<i>Söyüneyli, oynaylı.</i>	Bardam kılıp awnalım

<i>Karçuğa bile kuşlitip,</i>	Çagrı birip kuşlatu
<i>Tayğan bilen çişlitip,</i>	Taygan ıdıp tışlatu
<i>Tülke, kavan ovlitip,</i>	Tilki tonguz taşlatu
<i>Söyüneyli, oynaylı.</i>	Erdem bile öglelim.

<i>Erip ketti kar bile muz,</i>	Eridi kar ile buz
<i>Tuğdi ene ay-yultuz,</i>	Doğdu işte ay yıldız
<i>Tuprak güzel, asman uz,</i>	Toprak güzel, gök güzel
<i>Söyüneyli, oynaylı</i> ⁴² .	Sevinelim, eğlenelim.

Bu şiirin ilk ve son bendinin "Divanü Lügati't-Türk"te tam karşılığı yoktur. Bu bentlerdeki dizelerin söz konusu lüğatin çeşitli yerlerinde rastlanan şiirlerden alınarak bir araya getirilmesiyle düzenlendiği anlaşılıyor. Mesela, ilk bendin 3.dizesi aynı şiirin ayrı bir bendinden, 4. dizesi ise tamamen farklı bir şiirden alınarak bir araya getirilmiştir. Son bentteki "Erip ketti kar bile muz" dizesi "Kar muz kamug erüşdi" dizesinden, "Tuğdi ene ay-yultuz" dizesi "Tuğdi yaruk yulduzi" dizesinden, "Söyüneyli, oynaylı" dizesi "Bardam kılıp awnalım" dizesinde alınıp düzenlenmiştir. 3. dizenin karşılığı bulunmamaktadır. Ayrıca, 2. bendin 4. dizesi "Badram kılıp awnalım" dizesinden, 3. bendin 4. dizesi "Erdem bile öglelim" dizesinden değiştirilerek aktarılmıştır.

On İki Makam metinleri içerisinde "Nozugum Şarkısı"ndan alınan şarkılar bulunmaktadır. Mesela, Bayat Makamı'nın "Senem" kısmındaki şu şarkı "Nozugum Şarkısı"nda da vardır:

<i>Sen seğindingmu meni?</i>	Sen özledin mi beni?
<i>Hoyma seğindim men seni.</i>	Çok özledim ben seni.

⁴¹ *Uygur On İki Mukamı 5, Pencegah, Şincang Helk Neşiryatı, Urumçi 1994, s. 6.*

⁴² *Uygur On İki Mukamı 10, Nawa, Şincang Helk Neşiryatı, Urumçi 1994, ss. 13-14.*

*Sen keyeringde seğinding? Sen nerende özledin?
Men yürekimde seni⁴³. Ben yüreğimde seni.*

On İki Makam içerisindeki pek çok melodinin halk şarkılarından geliştirildiği anlaşılmaktadır. Mesela, “Hoten Senemi”nden geliştirilen “Çebiyat Senemi” bunun örneğidir.

İlginç olan odur ki, Uygur On İki Makamı gelişimini tamamladıktan sonra, bu kez Uygur halk şarkılarının gelişmesi ve zenginleşmesine vesile olmuştur. Mesela, “Mizangül” adlı halk şarkısı Irak Makamı’ndan, “Erzim”, “Dadey” şarkısı Segah Makamı’ndan, Kuça halk şarkılarından “Oynang Derdi Bar Balla” adlı şarkı Pencigah Makamı’ndan, İli halkı arasında yaygın olan “Östeng” şarkısı Çebbayat Makamı’ndan, “Sepil Şarkısı” Uşşak Makamı’ndan, “Gülemhan” ve “Derdü Hüseyin” gibi şarkılar Özhal Makamı’ndan, “Oma” şarkısı Ecem Makamı’ndan, “Çın Moden” şarkısı Çebbayat Makamı’ndan alınmıştır⁴⁴.

2.1.2. “On İki Makam” ve Halk Destanları

Uygur halk destanlarının On İki Makam’ın oluşup gelişmesinde küçümsenmeyecek payı vardır. Halk destanlarının On İki Makam metinlerindeki dağılımı bunu net olarak ortaya koymaktadır. Anadolu sahasında “halk hikayesi”, ancak Uygur sahasında “dastan” diye adlandırılan “Gerip-Senem”, “Yusuf-Ahmed” ve “Mesud-Dil’aram” gibi halk destanlarından alınan pek çok şarkı makamların “dastan” kısmında yoğun olarak kullanılmıştır. Bunu aşağıdaki tablodan da görmek mümkündür:

	1 Rak	2 Çebiyat	3 Müşavirek	4 Çarigah	5 Pencegah	6 Uzzal	7 Acem	8 Uşşak	9 Bayat	10 Neva	11 Segah	12 Irak
Halk Destanı	66 mısra	32 mısra	48, mısra	52 mısra	12 mısra	72 mısra	8 mısra	54 mısra		45 mısra	56 mısra	24 mısra

Irak makamında 24 mısra, Segah makamında 56 mısra, Acem makamında 8 mısra olmak üzere toplam 88 mısra “Yusuf-Ahmed” destanına aittir. Rak makamının destan kısmında “Mesu-Dil’aram” destanına ait 8 mısra bulunmaktadır. Geri kalan tamamı “Garip-Senem” destanına aittir. Anadolu sahasında “Aşık Garip” olarak bilinen “Garip-Senem” destanı meddah ve destancılar tarafından müzikle söylenen ve halk arasında çok sevilen destanlardan biridir. Prof. Dr. Abdureop Teklimakaniy, Uygur On İki Makamı’nda şiirleri güfte olarak kullanılan halk destanlarından “Gerip-Senem”, “Behram-Dil’aram”, “Senevber”, “Yusuf-Ehmed”, “Kemerşah ve Şemsi

⁴³Uygur On İki Mukamı 9, Bayat, Şincang Helk Neşiryatı, Urumçi 1994, s. 6.

⁴⁴ Muhammet Zunun- Abdükerim Rahman, age., ss. 267-268.

Canan”, “Hörlıka-Hemracan”, “Şahzade Nizamidin ve Melike Re’na”, “Ferhad-Şirin”, “Şahzade Dildar-Melike Mihirlıka”, Şahzade Ferruh-Melike Gülrüh”, “Yusuf-Zileyha” gibi destanları göstermiştir⁴⁵. Bu destanlardan alınan şarkı ve melodiler de halk şarkıları gibi On İki Makam melodilerinin zenginleşmesi ve gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. Elbette, bu destan parçalarının olduğu gibi makamlara geçtiği söylenemez. Bunların yeniden işlenerek makamların talep ve kurallarına uyarıldığı kesindir.

Çebbayat Makamı’nın üçüncü destan kısmında Garip-Senem destanından şöyle bir parça yer almaktadır:

<i>Bağven bolup bağıñ içre,</i>	Bahçıvan olup bahçen içinde,
<i>Tersem taza güllerindin,</i>	Dersem taze güllerinden.
<i>İgem seni hoş yaratmış,</i>	Mevlam seni hoş yaratmış,
<i>Egsem nazuk bellerindin.</i>	Eğsem nazik bellerinden.
<i>Meni sorisañ uşbu halda,</i>	Beni sorsan işbu halde,
<i>Reñgim serik, közüm yolda,</i>	Yüzüm sarı gözüm yolda.
<i>Bağrım dağı çahar bağda,</i>	Bağrımın dağı çahar bağda,
<i>Şipa tapsa kollarındin.</i>	Şifa bulsa ellerinden.
<i>Meñziñniñ esli laledur,</i>	Benzinin aslı laledir,
<i>Çarıñ canı aladur.</i>	Bakışın canı alır,
<i>Ağıñ altın piyaledur,</i>	Ağızın altın fincandır,
<i>Çuyup içsem çaylarındin.</i>	Koyup içsem çaylarından.
<i>Seher turup saçıñ tara,</i>	Sabah kalkıp saçını tara,
<i>Ay yüzüñge romal ora.</i>	Ay yüzüne eşarp ora ⁴⁶ .
<i>Düşmen yüzü bolsun kara,</i>	Düşman yüzü olsun kara,
<i>Dane-dane hallarıñdin⁴⁷.</i>	Tane tane hallarından.

Kahramanlık destanlarından biri olan “Yusuf-Ahmed”ten bazı şarkılar da makamlar arasında yer almaktadır. Mesela, Irak Makamı’nın üçüncü destan kısmında yer alan şu parça “Yusuf-Ahmed” destanına aittir:

<i>Şahı alem, peķır esli,</i>	Şah-ı alem, fakir aslı,
-------------------------------	-------------------------

⁴⁵ Bkz. Abdureup Teklimakaniy, age., ss. 1-25.

⁴⁶ Ora : Sar < Orımak “Sarmak”

⁴⁷ *Uygur On İki Mukamı 2, Çebiyat* Şincang Helk Neşiryatı, Urumçi 1994, s. 13-14.

<i>Aprasiyap, Oğuz nesli, İzdep keldim dildar vesli, Yoktur candin teşvişlari.</i>	<i>Afrasiyap Oğuz nesli, Arayıp geldim sevgilim vasli, Yoktur candan endişesi.</i>
<i>Sorsunuz bizniñ elniñ, Huş ötidu yaz-kışlari, Hanteñriniñ kuçağında, Oynap-külüştur işlari.</i>	<i>Sorsanız bizim ilin, Hoş geçiyor yaz ve kışı, Hantanrı'nın kuçağında, Eğlenip gülmek işleri.</i>
<i>Ƙoy-Ƙozılar otlap yatur, Ƙız- çokanlar Ƙoşak Ƙatur Yigitleri oƘya atur, Rahet-hozur turmuşlari.</i>	<i>Koyun kuzu otlayıp yatar, Kız kadınlar koşuk katar, Yiğitleri ok atar, Rahat huzurlu yaşamları.</i>
<i>Çıraylıktur bahar-yazı, Şirne-şerbet kızlar nazı, Kümüş kolda altın sazı, Belen tarı uruşlari.</i>	<i>Güzeldir bahar yazı, Tatlı mı talı kızlar nazı, Gümüş elde altın sazı, Güzeldir tele vuruşlari.</i>
<i>Atlar yultuz ohşaş aƘar, TuyaƘıdan çakmak çakar, Canan kızlar teşna bakar, TatlıƘ söygü seğinişlari.</i>	<i>Atlar yıldız gibi akar, Tuynağından çakmak çakar. Canan kızlar istekli bakar, Tatlı sevgi özlemleri.</i>
<i>AƘ altundur tağ başlari, Göher-yakut her taşlari, Ƙeriliri parasetlik, AƘıl, merdane yaşlari⁴⁸.</i>	<i>Ak altındır dağ başları, Gevher yakut her taşları, Yaşlıları ferasetli, Akıllı mert gençleri.</i>

Rak Makamı'nın beşinci destan kısmında "Mesud-Dil'aram" destanına ait 8 mısra yer almaktadır.

*Zulmiñ bilen Ƙaba pelek közde yaşım Ƙan eyledi,
Yüsüp kebi Zileyhadek cayım zindan eyledi.
(Zulmünle kaba felek gözde yaşımı kan eyledi,
Yusuf Züleyha gibi yerimi zindan eyledi)*

*Herkim eger söyse unı, söyler körüp ahir unı,
İsmaildek bir kün meni bir yoli Ƙurban eyledi.
(Herkes eğer sevse onu, sever görünce ahir onu,*

⁴⁸ Uygur On İkki Mukamu On İki, Irak, Şincang Helk Neşiryatı, Urumçi 1994, ss. 14-15.

İsmail gibi bir gün beni birden kurban eyledi)

*Keñi ol hezriti adem, keñi ol serviri alem,
Rusulğa bolğan ol matem, ularni giryan eyliði*
(Hani o Hazreti Adem, hani o server-i alem,
Resul'e olan o matem onları giryan eyledi)

*Her kim aña köñül bağlap, keçe-kündüz köyüp, yıǵlap,
Bulbul bostan ini daǵlap güllerni hazan eyliði⁴⁹.*
(Herkes ana umut bağlayıp, gece gündüz yanıp ağlayıp,
Bülbül bağını daǵlayıp gülleri hazan eyledi)

3. Sonuç

1. Uygur On İki Makam'ı eski Uygur müziğinin İslamiyet'ten sonraki Doğu müziğiyle kaynaştırılarak sistemleştirilmesiyle ortaya çıkmış bir eserdir.

2. Makam kültürü sadece Uygur Türklerine has değildir. Anadolu Türkleri arasında, Orta Asya Türkleri arasında, Araplarda, Faraslarda, Hintlilerde de makamlar bulunmaktadır. Anadolu Türkleri arasında bulunan makamlarla Uygur makamları ismen aynıdır. Mesela, Segah, Rast, Hicaz, Uşşak, Neva, Acem, Çargah, Hüseyini, Uzzal adıyla bilinen makamlar Anadolu sahasında da bulunmaktadır. Ancak Uygur On İki Makamı ile Anadolu sahasında aynı isimle bilinen bu makamlar arasındaki benzerlik ya da farklılığın karşılaştırmalı çalışmalara ihtiyaç vardır.

3. Makam metinlerinde Uygur klasik edebiyatının çeşitli dönemlerine ait şiirlerin bulunması On İki Makam'ın 14.-15. yüzyıllardan günümüze kadar sürekli bir gelişim çizgisi izlediğini göstermektedir.

4. On İki Makam'daki nağmelerin ve şiirlerin sayısındaki farklılık, ayrıca makam metinleri içerisinde 11. yüzyılda yaşayan Kaşgarlı Mahmut'un "Divanü Lügati't-Türk" adlı eserindeki bazı şiirlerin o dönemin Türkçesiyle değil, günümüz Uygur Türkçesiyle yer almış olması, On İki Makam'ın gelişim sürecinin hâlâ devam etmekte olduğunu göstermektedir.

5. Makam metinlerindeki Uygur halk şarkı ve destanlarının yoğunluğu, Uygur halk müziğinin On İki Makam'ın oluşmasında önemli rol oynadığını göstermektedir.

⁴⁹ Uygur On İki Mukamu 1, Rak, Şincang Helk Neşriyatı, Urumçi 1994, s. 16 .